

**Inyocha Abụ Ekere *Udummiri* Na *Okochi*: Etu Ha Si
Metuta Mmuta**

Nke

~~Stella Ogechukwu Agwuna~~ (Dkt)

Ngalaba Asụsụ Igbo Na Asụsụ Naijiria Ndị Ozo
Nwafor Orizu Kọleeji Keedukeshon, Nsugbe

Ụmịedemede

Abụ so n'otu ngalaba agumagu Igbo. O juputara n'amamihe puru iche. N'omumu agumagu Igbo, a na-elebakari omumu agumagu ejije na iduuzi anya, legharazie agumagu abụ anya, chefu na otutu ihe mmuta na ihe nkuzi ga-abawanye amamihe mmadu juputara n'ihe omumu abụ, nke ga-akwalite odimma na agamnihu mmadu na nke obodo. O bu ya kpalitere nchocha a. Ebumnuche nchocha a bu ka e nyochaa abụ ekere abuo ndi a, *Udummiri* na *Okochi* ndi Echebima G. N. dere n'afọ 2001 wee gosiputa amamihe ya na ka o si metuta mmuta. E gosiputara uru na oghom diga n'*udummiri* na n'*okochi*. N'inyocha abụ ndi a, a choputara ihe mmuta di omimi na ihe obula Chukwu kere nwere oru ya. E tinyere ya isi n'ihe gbasara mmuta wee choputakwa na nwataakwukwo, ndinkuzi, nne na nna na ndi goomentị nwechara oru diiri ha; e kere oru eke. Onye ruo nke ya oge kwesiri, o rie uru, o baara ya. Onye arughi, o gaghi aghoro mkpuru obula. Nchocha a gbasoro usoro nchocha sovee. N'ikpeazu, a tinyere alo ka a kwalite omumu agumagu abụ Igbo makana mmuta di na ya ga-eweta agamnihu na odimma ndi mmadu. E nyekwara ndumodu ka a kwalite onodu oruugbo n'ala anyi makana o ga-achụ oria na ngana ma mekwaa ka erimeri buru aturu tawa.

Ndubanye

Oge ọbụla mmadụ gụrụ agụmagu, ọ bu ejije, iduazị na abụ, onye ahụ na-esi na ya mụta ihe ọhụrụ ma mee ka amamihe onye ahụ bawanye. A na-esite n'agụmagu abụ amụta ọtụtụ ihe dị omimi, nke ọtụtụ ndị mmadụ amaghị. N'abụ okike, a na-agụta ọtụtụ ihe Chineke kere n'elu ụwa nke na-egosikwa na Chineke ebuka na ụwa dịkwa egwu. O nweghị mmadụ ọbụla ga-asị na ọ bu ya kere ọtụtụ ihe dị n'ụwa, dị ka anyanwụ, mmiri ozizo, ide, ọnwa, oshimiri, ọkọchị, kpakpando, ugwu, ụtụtụ, abali, ọchịchiri w.d.g. Ihe ndị a bugbado ọrụ aka Chineke. Ọ bu ya ji ihe dum a wee choọ ụwa mma. Nke ọbụla nwere ọrụ puru iche ọ na-arụ. Nke ọbụla nwere uru ọ bara. N'ụbọchị, n'izu, n'ọnwa, n'afọ ihe dum a e kere eke na-arụ ọrụ dịrị ya. Iji maa atụ, chi foo, anyanwụ apụta nye ụwa ife, ebe dum agbakee. Otu aka ahụkwa, chi jie, ọchịchiri agbaa, ebe dum agbajie, onye ọbụla asọwa isi lakpue gaa izu ike. N'oge udummiri, mmiri zoo, ụmụ mmadụ akọwa nri n'ubi. N'oge ọkọchị, ala akpọọ nku, onye ọbụla ewere ihe ọ kpurụ n'ubi. Ọnwa na kpankpando na-apụtakwa n'oge abali, nye ụwa ihè, mee ka ebe dum na-amuke. Ihe dum e kere nwere ọrụ ọ ga-arụ ka okike e kere ya wee baa uru dị ka e siri nye ya ike nke ya. E kere ọrụ eke.

Na nnyocha a, e lebara anya n'abụ okike atọ ndị dị n'akwukwọ abụ Echebima nke ọ kpọrọ *Akọ Na Uche* (2001). Abụ okike ndị ahụ bụ; *Okọchị*, *Udummiri* na *Ọchịchiri*. N'abụ ndị a, e gosipụtara etu ihe dum e kere eke si maa mma ma na-enye mmadụ ihe ha choro mgbe ọbụla oge ya ruru. E gosipụtakwara uru na oghom ha dị icheiche ma mekwaa ka a mara na uru dị ya kariri oghom. Otu ihe putakariri ihe n'ebe abụ okike niile dị bu na ha niile nwere ọrụ puru iche ha na-arụ. Ozo bukwa na ha na-arukwa ọrụ ahụ diiri ha maka na e kere ọrụ eke. Onye ruo nke diiri ya, udo adi, ihe niile a na-aga nke oma mana mgbe nke ọbụla arughị ọrụ nke ya maobu ruo ya n'oge ekwesighi ekwesi, ezigbo nsogbu na ogbaaghara na-esokwa ya. N'udummiri ka e ji akonye mkpuru ubi n'ala, n'oge okochi onye kuru mkpuru ewere ihe ọ kuru n'ubi. N'otu aka

ahụkwa, chi jie, ọchịchiri daa, onye ọbụla alakpuo jee zuru ike. N'ụwa anyị nọ n'ime ya, onye ọbụla nwere ọrụ diiri ya. Nna kwesiri imata na ọrụ ya bụ iweta ego nri, nne ga na-elekota ezinaulo, umuaka nwe ije ozi n'ulo.

A bja n'uloakwukwo, ọrụ nwata akwukwo bụ igusi akwukwo ya ike ma gafee n'ule ọbụla e nyere ya. Ndị nkuzi ga-ahụ na ha na-akuziri umuaka ihe nke oma. Ya mere, onye ọbụla nwere uche kwesiri imata ọrụ diiri ya ma ruo ya nke oma. E lee anya n'ụwa taa, ihe dum Chineke kere kemgbe uwa bidoro na-arụ ọrụ e jiri kee ha, naanị mmadu bụ ihe anaghi arụ ọrụ di ka Chi kere ha si kechaara ha ọrụ. Chineke kechara ihe dum mana taa onwe ya uta ihe o jiri wee kee mmadu (Gen. 6vs6). Mmadu na-enupu isi, mmadu anaghi anụ ndumodu, mmadu anaghi edewe ihe e nyere n'iwu, otutu mmadu anaghi arụ ọrụ Chi ha kenye ha. Otutu ndi nna anaghi eweta ego n'ezinaulo ha ma na-achọ ka e nye ha nri ututu, nri ehie na nke abali. Otutu ndi nne anaghi elekotazi umu ha anya; ndi odibo na-elekotaziri ha umuaka anya. Umuaka anaghi aga ozi n'ulo; o buzi ndi odibo ka a hapuru ọrụ niile. O bụ ihe ndi a bụ na obodo adighi mma taa. Onye ọbụla na-eme ihe di ya mma, chefu na e kere ọrụ eke na onye ọbụla nwere ọrụ diiri ya o ga na-arụ ka ihe dum wee na-aga nke oma. O buru na okochi, udummiri na ọchichiri anaghi aputa arụ ọrụ e jiri kee ha, ogbaaghara ga-adi n'elu uwa. Ihe omimi na amamihe ndi a ka abu okike ndi a gosiputara ohanaze iji mee ka onye ọbụla gbanwee ma ruo ọrụ e kenye ya n'elu uwa. Nke a ga-eme ka obodo dikwa mma, nwee agamnihu.

Abụ

N'agumagu, e nwere iduuzi, ejije na abu. Abu bu ngalaba agumagu na-eji okwu une, okwu na-akpalite mmuo mmadu ma jirikwa nka na okwu miri emi kowaputa ebumnuche ode. Abu edererde na-ejuputakwa n'eziokwu, n'amamihe, e ji ya akowaputa ihe na-emegasi n'ụwa n'uzo o ga-esi metutakwa onye na-agu ya n'ahu. Uche (2009) kowara na ode abu

nọchitere anya onye na-echemi echiche, onye na-akpolite mmụọ ndị mmadụ, onye na-ejikwa amamihe depụta ma hazie ihe, onye nwere anya nka e ji ahụ echiche dị ka o si metụta n'ahụ ma n'ime mmụọ ya na onye nwere uche n'ebe ihe na-emegasi n'ụwa anyị nọ n'ime ya dị. E nwere ọtụtụ abụ ederede dị icheiche - Abụ ikpe, abụ gbasaara ọchịchị obodo, abụ akwa ariri, abụ nkocha, abụ otito, abụ ibu amụma w.d.g. A ga-eleba anya n'abụ Ekere abụọ ndị a: *Udummiri na Okochi* nke Maazi G. N. Echebima dere n'akwụkwọ abụ ya bụ *Akọ na Uche* (2001).

Abu Ekere

Abụ ekere bụ abụ ndị ahụ gbasara ihe e kere eke a na-ahụga anya na gburugburu mmadụ, ihe ndị ahụ Chi kere o ji chọọ ụwa mma. Nke ọbụla n'ụdị nke ya. Ha nwere ike maa mma ma dika omimi n'ụdị nke ha mana ihe kachasi apụta ihe bụ na ihe ndị a e kere eke nwechara uru ha bara, ha nwechara ọrụ ha na-arụ n'elu ụwa e ji wee kee ha. Ụfọdụ abụ ekere bụ ndị a n'akwụkwọ abụ *Utara Nti* (1979), e nwere *Abali* nke Mmadubuihe dere, *Onyinyo* nke Obodo dere, *Mmadu* nke Obienyem dere. N' *Akpa Uche* (1975), e nwere egwuregwu nke Amasike dere, *Onwa*, *Kpakpando*, *Udo na Onu* - *Akonuuche*, e nwere ọtụtụ abụ ekere ndị a; *Mmiri*, *Ura*, ndị Onuoha J. dere, *Ehihie*, *Osimiri* ndị Vincent Arua dere, *Ikuku*, nke Okeokwu dere, *Mmadu*, nke Nwadike, *Udummiri na Anyanwu*, ndị Ndunagum dere. N'akwụkwọ *Abụ Echiche Amamihe* nke Agwuna dere, e nwere abụ *Anyanwu ututu*, *Ikukundu* w.d.g. Nghota abụ adighi ese n'elu. A na-echemiri ya echiche ime makana nkowa ya na-adị omimi. O bụ ezie na ihe a na-ekwu maka ya bụ ihe Chineke kere n'ụwa o ji chọọ ya mma, mana o nwere ihe mmụta, ihe nkuzi na amamihe so nke ọbụla.

Nkowa ihe bụ Udummiri

Udummiri na-ebido n'ọnwa Maachi wee rue n'ọnwa Septemba. Mmiri ozuzo na-enye ụwa dum ndụ ọhụụ.

Okpomokụ lachaa, ndị mmadụ na-eji ọñụ anabata udummiri. Ihe a korọ n'ubi na-eme pọkọpọkọ. Ukwu osisi, ahịhịa, ihe dum na-achacha akwụkwọ ndụ akwụkwọ ndụ na-atọkwa uto ile anya. Ebe dum na-ajụ oyi, ikuku ndụ a na-eku. N'oge a, ahịhịa ụmụanụmanụ ga-ata na-eju na-amacha pọkọpọkọ. Ihe ọ bụla e kere eke na-echekwudo oge udummiri makana ahụ na-ajụ mmadụ oyi. Oge mmiri na-eru, eluigwe na-agbaji oji, ikuku a na-eku, ahịhịa dịga n'ukwu osisi a na-ekugharị aka nri aka ekpe. Ihe ndị a na-eme mmadụ ana-ekiri ihe mara mma dịga n'ihe Chineke kere wee chọọ ụwa mma. Mmiri ozuzo bido, o zochaa, eluigwe agbachaa. Mana oge ụfọdụ, mmiri ruchaa, ọ gaghi ezokwa. Otutu oge, ọ bụkwa oge a ka egwurugwu ji apụta iji kọwaputara mmadụ na mmiri ahụ agaghikwa ezo. Mmiri zoo ụmụ mmadụ enwee mmiri. Ihe dum na-eku ume ji mmiri adi ndụ. Ọ na-enye onye ọbụla anụrị iputa n'ebe mmiri na-ezo. Ụmụ mmadụ na-eji oge a na-eche mmiri, gbajuchaa ihe niile. Ụmụaka na-egwurikwa egwu na-amakwa ogoogo mmiri ma mmiri na-ezo. Mmiri ka mmadụ ji adi ndụ. Mmiri ozuzo ka oshimiri, ezu, mmiri ala na anyim ji eju eju, mee ka ụmụanụmanụ bi na mmiri nwee ndụ. Ewezuga mmiri ozuzo, ha ga-anwucha.

N'aka nke ozo, udummiri na-etinye ndị mmadụ egwu n'anya makana mmiri na-eburu mmadụ, chụpụ mmadụ n'ebe obibi ya, buru ụlọ, kwatuo ukwu osisi, ukwu osisi adado ụgbọala, tigbue mmadụ. Mmiri na-eju olulu, mmadụ agaghị amakwa nke bụ ala na nke bụ olulu makana ide tojuru ebe dum. N'oge a, otutu ọrịa na-aturu mmadụ makana olulu na-ejuputachaa n'atiti na unyi. Ọ na-ebukoro atiti dịga n'owa mmiri buputa n'ezi wee na-eke ụmụ mmadụ ọrịa dika afọ ọsisa, otolo, ogbugbo na onyonyu, azuzu, oyi, iba na iba ojii. Ka o sila di, udummiri nwere oge, oge ya rue, ọ ruo ọrụ ya dika Chi si kee ya.

Nkọwa ihe bụ Ọkọchị

Okọchị na-ebidokarị n'ọnwa Oktoba rue n'ọnwa Maachị. N'okọchị, ụbọchị na-adị ọkụ. Ekpomọkụ na ọsịsọọ na-anyu mmadu anya. Oshimiri ataa. Anwụ na-achawacha mmadu ụburu. Umuanumanu anaghị ahụkwa ahịhịa akwukwo ndu ha ga na-ata dika ha si ahụ ya n'oge udummiri. Nri ọbula a kunyere n'oge a, agaghikwa emenwu beluso ma onye ahụ eji aka ya wee na-agba ihe ahụ mmiri, makana mmiri adighi n'ohia, ọkụ na-agbakarị n'oge a. Orja na-efekarị ebe ndi mmadu bikochara ebiko n'oge okochi dika orja arubara, orja nropja olu. Na ndu ndi Igbo, o nwere ndi na-aza 'Okochi' dika aha nakwa aha otutu. Okochi putara ndi a maara amara, ndi aha ha na-ada ụda, ha amaghị ihe ukọ makana ha chutechara uchu n'oge o kwesiri (udummiri) ha bia n'okochi ha zuru ka e mee. Oge ọbula a kpara ha aka, ihe di. Ma n'okochi ma n'udummiri ihe e chutere n'uchu di, ihe ukọ adighi

Udummiri

Udummiri apula
Onye ọbula jikerekwa
Were hamboroda ya putakwa

Udummiri apula
Onye ọbula lezie anya ya
Egwu ga-adikwa

Udummiri apula
Onye ọbula jikerekwa
N'ih ike ikuku na-efekwa

Udummiri apula
Onye ọbula leziekwa anya
Ulo na-ada, umu okuku na-efu

Udummiri apula
Onye ọbula jikerekwa

Okporo ụzọ emebiela, abalị adịla egwu

Udummiri apụla
Onye ọbụla lezie anya ya
Ohere adighịkwa e ji eme ihe

Ebegbukwala onwe gi
Agbarukwala iru gi
N'ihì na udummiri apụla
Ihe ọ bụla Chineke kere
Nwere ọrụ ya na oke ya.

Jeruo n'ubi gi
Lee ihe ị kpurụ n'ala
Lee ka ha si eto, na-ama abụba
Na-amị mkpurụ na-aba ụba
Nke a bụ uju na obi ụtọ
Ndụ ọma na nriju afọ

Olee maka ndị ụkọ mmiri?
Ndị okenye na ndị arụ na adighi
Ha ga-añụkwa mmiri?
Ha ga-adịkwa ndụ saa arụ ha?
Ka ha ga-añụgide gbarugbaru igwe
Nọọrọ n'ite kamgbe Adam nọ n'ogige Iden

Adọgbula onwe gi
Udummiri dī ngozi
Iwe gi bụ nke efu
(2001)

(Echebima G. N.,

Abụ a nke Echebima G. N. dere n'afọ 2001 na-egosiputa ihe
ndi dī mma na ndi adighi mma n'udummiri. Isiokwu dī na ya
hibere isi n'ihe ndi a:

a. Nkwado ọrụ

b. E kere ọrụ eke

ch. Ịrụsi ọrụ ike

d. Uru na ọghom dị n'udummiri.

Abụ a gosiputara na onye ọbụla kwesiri inaa-adị nkwardowe chebiri mgbe udummiri ga-aputa, zuta nchemmiri nke a na-akpọ 'hamboroda'. O kowaputakwara na udummiri na-ebu oke ikuku, ụlọ nwere ike ida, okporo ụzọ ga-emebisikwa, ihe mmebi na-esote udummiri na-adikwa egwu. O bu ya ka odee abụ ji wee na-ama ya dika okwa ka onye ọbụla ghara ibegbu onwe ya n'akwa maobu gbarua ihu n'ihu na ihe niile Chukwu kere kwesiri iru ọrụ ya ma oge ya rue. Udummiri kwesiri ibia ka a ruo ọrụ ugbo wee koputa erimeri. Mmadu n'otu aka ahukwa kwesiri ikulite, rusie ọrụ ya ike n'adaghi mba. Onye ọbụla jikerekwa ma kwadokwa akwado makana udummiri bu oge ọrụ makana o bu nku onye kpaa n'okochi ka o na-anya n'udummiri. Onye noro nkiti kpakwa aka, agu egbue ya maka na ngana kpuchie ute, agu ekpughee ya.

E gosiputara na onye ọbụla ga-arusi ọrụ ya ike, site n'ikunye ihe n'ala ma lerue ya anya nke oma ka o wee too nke oma, maa abuba ka o ga-abu mgbe a ga-ewere ihe ubi, nri a buru aturu tawa, onye ọbụla erijuo afọ. Odee abụ mara okwa ma gwa onye ọbụla si:

Jeruo n'ubu gi

Lee ihe i kuru n'ala (ahiri 8)

N'oge udummiri ka e ji akonye nri n'ala, mmiri ozuzo bia, ala adi nro, a konye ji, ede, agwa, ona, unere, akwukwo nri, akidi maobu ihe ọbụla a na-eri eri ga-amiputa mkpuru n'ebe o bara uba. O buru na udummiri aputaghi nsogbu ga-adi, uganị ga-adi makana ala ga-akpo nku, o nweghikwa ihe ọbụla a ga-akonye n'ala. O bu ya ka odee abụ ji kwue si:

Ihe ọbụla Chineke kere

Nwere ọrụ ya na oke ya (ahiri 7)

Udummiri ruo oru Chineke kenyere ya site n'iputa, zoo nke oma, ala ewee di nro wee jikere imeputa nri, mmadu ewee gaa n'ubi kojue ihe oriri n'ubi, i mara na aguu ga-agba oso n'obodo a. Onye elu na onye ala ga-enwe ihe oriri makana onye ruo o rie. Aka aja aja na-ebute onu mmanu mmanu. Onye kpakoba aka, aguu egbue ya. Nwa okuko boro aboo, o rie erie. Mmadu nwe ikunye ihe ma na-agba ya mmiri ka o wee pue, Chineke agozie ya site n'iweta mmiri ozuzo ka ihe a kuru wee muba, di ka o di n'akwukwo nso "Mu onwe m kuru osisi, Apolos kwosara ya mmiri ma o bu Chineke na-eme ka ihe a kuru na-aba uba" (1 Cor 3 vs 6).

Onye ruru oru diiri ya n'oge udummiri, kunye mkpuru n'oge udummiri, o ga-agba aka? Otutu mmadu ekwuela otutu ihe gbasara mmadu irusi oru ya ike. Agwuna (2014) kowara na n'omenaala ndi Igbo, onye umengwu adighi enwe ugwu na nsopuru ebe obula o gara. Naani ndi a na-akwanyere ugwu bu ndi ejighi oru ha egwuri egwu. Nke a putara ihe n'ufodu aha ndi Igbo na-aza dike; Dike, Ikedimma, Akubuike, Ezechi, Nwadike, Ike, Ikemefuna, Ikebundu, Nwike. Aha ndi a na-egosi na mmadu idi ike bu ezigbo ngozi puru ichi. O nweghi ihe oma onye di ngana na-erite n'elu uwa a kama o bu naani nsogbu, oghom na ita onwe ya uta bu ihe onye ngana ga-ahu n'ikpeazu. Ka o sila di, Akunna (2011:80) kowaputakwara na ndi Igbo di ike oru nke ukwu, o siri ike ihu onye Igbo ebe o na-ario aririo ma o buru na ahụ na uche ya zuru oke. Kama ha agaa buwe ibu di ka 'onye buru' maobukwanu ndi 'anamachooru'. Ha na-achogide ihe ha ga na-arụ oge obula. Ha kporo ngana na ino nkiti asi. Anozie (2005) kowakwara uru o bara mmadu dum itinye aka n'oruugbo. N'abu ya, *Oru Ugbo*, o kwuru na o di mwute na ndi ogbara ohu anaghi achokwa iru oru ugbo, ha achoghi ka aka ha detu aja, ha na-akwuba mbo, yiri akpoola n'ukwu, na-aga ije ngala, kwuru onu aguu na-arafu onwe ha, chefu na aguu na-ebute ohi mana aka niile ruwa oru ohi alaa. Odee abu a gara n'ihu kowaa na uru ozọ a na-enweta n'udummiri bu na o nweghikwa onye mmiri na-akọ ma nke e

ji asa ahụ ma nke a na-anụ anụ, mmiri doju ebe dum. Udummiri abughị mgbe mmadụ ji atagbu onwe ya n'ahụhụ ije zụta mmiri maobu chuwe iyi makana mmiri zoo, ma onye elu ma onye ala agbajupụ mmiri ebe dum. Dika odeabụ si kwuo ya;

Ndị okenye na ndị arụ na-adighi ...

Ha ga-adikwa ndụ saa arụ ha?

Odeabụ kwuru nke a makana a bịa n'udummiri, onye ahụ adighi ma onye agadi ga-ahụ mmiri o ji saa ahụ, ha agaghị achọ mmiri achọ makana mmiri zoo, mmiri eju ebe dum.

Na nchikọta, o mere ka a mata na udummiri di ngozi (ahiri 10). E lee anya, a ga-ahụ ngozi niile udummiri ji abia tumadụ n'ebe ime ka ihe a kuru n'ubi too ma mee nke oma ma mmadụ ma anughia enwee nri oriri. Ndunagum (2006) n'abụ ya o kpokwara *Udummiri* hukwara udummiri di ka ngozi wee kowakwaa na udummiri magburu onwe ya na mma. "o di nnoo ezigbo mkpa", na udummiri mekata laa kpam kpam na uwa ga-emebi makana o di nnukwu mkpa na ndu mmadụ, na ndu umu anumanu ma n'ihe akuku, o bukwa "isi sekpụ ntị n'ihe niile".

Agwuna (2004) n'abụ nke ya o kpokwara *Udummiri* kowaputara na e wepu udummiri, aguụ ga-anyu ma mmadụ ma osisi ma anu ohia ikpakwu, o bukwa n'udummiri ka erimeri ji abụ aturu tawa. Udummiri nwere uru nwee oghom ma ihe di iche n'abụ Udummiri nke Ezeuko na Anowai (1989) dere bu na o gbadoro ukwu naanị n'oghom a na-enweta n'udummiri. Oghom ahụ bu na o na-ejide okporouzo na ugboala mmadụ zutara mebichaa. N'ime ihe dum a kowaputara gbasaara udummiri, ihe putara ihe bu na o bu oge e ji agba mbọ, chue uchu, ma konye ihe n'ala ka o wee mitara onye ahụ ezi mkpuru. Udummiri bu enyi ndi oru ugbo. Agwuna (2016) kwara na nnukwu ihe na-efunari obodo anyi bu Najirja ma anyi leghara oru ugbo anya makana oru ugbo ga-enye aka belata ubiam, mechaputara anyi ego, mee ndi ntorobia na-akwughari, enweghi oru, ha e nwee oru soro na-akwalite obodo, na-enye umu ogbenye nri ma belata ihe isi ike, nhusi anya, na obi mwute na-esite na mmadụ ibu onu. Nke a bu eziokwu makana mmadụ

iwere agụụ nabaa ụra n'erighi nri ọbụla maọbụ edetughị mmanụ ọnụ bụ ihe juru obodo anyị taa. Mba ọbụla ga-akawa ahụ chighaa azụ jee makọọ ọrụ ugbo. Nke a ga-eme ka nri bụrụ nsị ọbọgwụ ma tinyekwara mmadụ ego n'akpa.

Nka E Ji Dee Abụ *Udummiri*

Ọtụtụ atụmatụokwu ka odee ji chọọ abụ ya mma iji maa atụ:

Nkwunwe: Ahiriokwu ndị a ka e kwunwere ugboro ugboro iji mee ka abụ di mma ogugu na ntị dika:

- 'Udummiri apụla'
Onye ọbụla jikerekwa (Ahiri 1, 2, Ahiri 7, 8, Ahiri 13, 14)
- Udummiri apụla
Onye ọbụla lezikwa anya (Ahiri 4, 5, Ahiri 10, 11, Ahiri 16, 17)

E lee anya n'ahiriokwu nke mbụ putara n'ahiri 1, 2, Ahiri 7, 8 na Ahiri 13, 14 ebe ahiriokwu nke abụọ putara n'ahiri 4, 5, Ahiri 10, 11 na ahiri 16, 17. Nke a mere ka ọ dika egwu, tọọ uto na ntị. E gosiputara nkwunwe ọzọ n'ebe a:

Lee... (Ahiri 25)

Lee ... (Ahiri 23)

Mbụrụ: Nke a bụ atụmatụokwu na-ekwu ihe ihe bụ kpom kwem. Imaatụ:

- Nke a bụ uju na obi uto (Ahiri 28)
- Iwe gi bụ nke efu (Ahiri 38)

Ajujụ Nzaraonwe: Ajujụ nzaraonwe bụ atụmatụokwu nke a juru ajujụ mana ajujụ ahụ achoghị ọsịsa. A juru ya iji bupute ebumnobi odeabụ na ihe ọ choro ikowa nke oma. Ima atụ:

- Olee maka ndị ụkọ mmiri? (Ahiri 30)
Ndị okenye na ndị arụ adighi
Ha ga-anụkwa mmiri?
Ha ga-adikwa ndụ saa arụ ha? (Ahiri 30 - 34)

- **Okwu e bitere ebite:** Odeabụ ji okwu e bitere ebite na Bekee ‘hamboroda’ (umbrella) wee mee ka ihe a na-ekwu tọọ ọchị. Ọ kaara ikpọ ya ihe ‘nchemmiri’ mana ọ kpọrọ ya na Bekee ma dee ya etu ọ ga-esi tọọ ọgụ uto na ntị.

Ọkọchị

Ọkọchị abịala
Anyị agbakorola
Ọkọchị abịala
Ala adịla korokoro

Ọkọchị abịala
Ụjọ mmiri alaala
Ọkọchị abịala
Odida ụlọ akwụsila

Ọkọchị abịala
Mkpuru osisi achachaala
Ọkọchị abịala
Ụmụ nnụnụ efegharịwala

Ọkọchị abịala
Njem adịla mfe
Ọkọchị abịala
Ọnụ adịla ebe niile
Ọkọchị abịala
Enyi ụwa dum
Ọkọchị abịala
Obi adịla m uto

(Echebima, G. N. 2001)

N’abụ Echebima bụ *Ọkọchị*, o gosiputara ihe ndị dị
mma na ndị adighị mma dị n’okọchị. Ọkọchị bụ ihe Chineke

kere dī ka o siri kee udummiri. Oge nke ọbụla ruo, ọ rịa ọru dīrī ya. Isiokwu ndī a pụtara ihe n’abụ a:

- a. Ọtụtụ uru dī n’ọkọchị
- b. Ighoro mkpuru ubi

ch. E kere ọru eke

Odeabụ gbadokariri ukwu n’uru dīga n’oge ọkọchị. Ọ bụ n’ọkọchị ka ala ji akpo nkụ sichaa ike makana udummiri alaala. Itụ ụjọ ụlọ mmadụ ida nke na-adikarī n’udummiri ma ikuku mmiri na-eku na ide iburu ụlọ mmadụ adighizi, ya mere ụjọ adighizi. A bịa n’okporo ụzọ ebe dum adila mma. Mgbe mmiri na-ezo, ụzọ dum mebichara, tiwachaa, mmiri dojuchaa ụzọ ma mebichaa okporo ụzọ niile mmadụ si aga.

N’ọkọchị, njem na-adī mfe n’ihi na ụzọ dī mma. Ọ bụkwa mgbe a ka ụmụ nnụnụ igwe ji efegharī na-aturu ukwu na-enwere anuri makana ọ buru mgbe mmiri na-ezo, ha galakpucha. Onu na-adikwa n’oge ahụ n’ihi na ụjọ niile mmadụ na-atu n’oge udummiri alaala dī ka – mmiri ima mmadụ n’uzo ma o mewe njem, mmiri ima ndi na-eme mmemme dī ka igba nkwi, igba akwukwo, ikwa ozu, asompi/egwuregwu boolu w.d.g. Oge a na-akanye ihe mmemme bu n’oge ọkọchị, ụjọ mmiri anaghi atụ ndi mmadụ n’ihi na ha maara na mmiri agaghi emebiri ha ihe. Otutu ndi mmadụ na-akpachara anya chere ka udu mmiri laa tupu ha akanye ihe ọbụla bu mmemme ka mmiri ghara igbasara ha ihe na mmemme ha. Onye ji ugboala maobu ugboelu eme njem agaghi atụ ụjọ mmiri, ukọ ide iburu mmadụ, ụjọ egbe eluigwe maobu ugboala imebi n’okporouzo adighi. Ndi ngwa ahia ha dī n’ahia anaghi atukwa egwu maka owa mmiri tiwara baa ebe ha dowara ngwa ahia ha dika a na-ahụ n’afọ ọbụla ma oke mmiri ozuzo zoo. Ujọ mmiri adighikwa na umuaka jere akwukwo nwere ike jewe maobu lotawa akwukwo mmiri zoo, o buru ha. Ọ bu ihe ndi a ka odeabụ lechara anya wee kwuo na “Okochi abiala, enyi uwa dum” (ahiri 18). Ọ bu enyi uwa dum makana okochi abughi udummiri nke na-ebunwu ulo ma burukwa mmadụ, nke na-ejide okporo ụzọ ma ugboala

ọhuru pịtọkọchaa mee ebe niile ọ na-asọ oyi. Mgbe ọkọchị
bịara njem adị mfe, okporo ụzọ dum adịchaa larị n'enweghị
mpịtọ ọbụla. Odeabụ kwukwara sị na

Ọkọchị abịala

Mkpurụ osisi achachaala

Ọnụ adịla ebe niile (ahịrị 10 & 16)

Ihe nke a gosiri bụ na mkpurụ ahụ a kuru n'oge udummiri
amịchaala, mkpurụ osisi wee chaa. Onye a kunyeghị ihe ọbụla
n'ubi n'oge udummiri ọ gaghị enweta mkpurụ osisi ga-achara
ya ma ya fọdụ nke ọ ga-aghọrọ. St. Paul kwuru sị, "Onye ọbụla
arughị, ya erilaa". Ọ bụ nkụ onye kpatara n'ọkọchị ka ọ na-
anya n'udummiri. N'oge udummiri ka ndị kọrọ ihe na-ewere
ihe ubi – ji, ede, udara, ube, icheku, na-ejuputa ebe dum. Ọnụ
adikwa ebe niile. Onye di ike ruo ọrụ ya n'oge udummiri,
ọkọchị rue, obi adị ya uto makana a ruo n'anwụ, e rie na ndo.

Onye ọbụla gbawa mbọ n'ụwa ma nwoke ma nwaanyị
makana ọkukụ hapu kwom kwom, ọ ga-eji gini wee zuo umu
ya. A na-ewere ehihie chọwa ewu ojii n'ihị na chi jie, agaghị
ahụkwa ya. Oge anaghị eche mmadụ. Mmadụ kwesiri iji n'oge
mee ihe mgbe o kwesiri ka e mee ya n'ihị na ohere ihe ahụ gaa,
ọ gaghị enwezị isi. Ezeuko na Anowai (1989) n'abụ ha -
Ọkọchị, kowara na oge ọkọchị bụ oge ọsiso, ọ na-ebutekwa
agụu mmiri, mee ka aka gharakwa iso oyi. Ọkọchị na-eme ka
ndị ọrụ ugbo nọrọ nkịtị, mee ka mkpurụ ihe a kuru n'ubi kaa
aka. Ndị odeabụ a na-ekwukwari otu ihe gbasara ọkọchị. Ha
gbadokwara ukwụ na mkpa ọ di mmadụ iji oge a na-arụ ọrụ ruo
ọrụ ọ ga-abụ a biazie n'ọkọchị, onye ọbụla aghọrọ mkpurụ ọ
kuru, erimeri aburū nyafu nyafu. Ya mere ka onye ọbụla ghara
inọ nkịtị n'oge a na-akunye mkpurụ n'ubi n'oge udummiri
makana onye nọrọ nkịtị, agụu egbuo ya, onye nọrọ nkịtị, agụu
anara ya ura rahụ. Onye umengwu ọbụla kulie n'ura makana
onye nọdụ kpukoba aka, ihe ukọ abata onye ahụ agho ọgbanje.
Onye maara ihe na-eji n'oge eme ihe ka oge ghara iganari ya.
Ebe ihe ọbụla nwere oge – oge udummiri, ọkọchị, ụtutu, abali,

oge ikonye ihe na iwere ihe ubi, onye nwere uche ga-iji oge ya kporo ihe mata na mmiri do n'uju doro nwa nkita. Afo ekweghi ukwu zuru ike. Ya mere, onye tara ahuhu ruo oru diiri ya, gbaa okpofufu, ezughi ike n'oge udummiri agaghi emekata kwaa 'm gaara mara' maka nri ga-eputa ebe dum. Ihe onye chutere n'udummiri ka o ga-eri n'okochi. Nku a kpaa n'agboghoo ka a na-anya n'agadi. Ihe uwa bu ka onye siri too ute ya, ka o ga-esi rahu na ya.

Anozie (2005) n'abu ya *Oru Ugbo* nyere ohanaze ndumodu si:

Dike maara ihe jiri aka chiri aja
Jiri umeala na nrube isi pikoba aja..
Ngana ajoka...
Aka niile gaba n'aja
Aka niile gburibe aja
Aka aja aja

Onu mmanu mmanu (ahiri 2, 3, 25, 35 – 38).

N'oge ugbua, o na-enu onye obula ka o kpata ego, ma uzo e siri kpata ego ahu o ziri ezi ma o zighi ezi, agu, oke ochicho na inweta ego, maobu aku n'ataghi ahuhu bu oria anyi na-aria taa. Ya mere onye obula kulie mara nke o ga-aru ka o ruwa ya ozigbo ugbo emee ghara ya n'elu uwa a. N'ututu ututu, ukuko akpajuo afo, okuko bo aboo o rie e rie. Onye nwere nti, ya nuru.

Nka E Ji Dee Abu Okochi

Odeabu ji otutu atumatuokwu di iche ichewee choo abu a mma. Imaatu:

Nkwunwe: Odeabu kwuru na 'okochi abiala' ugboro iri na abuo (ahiri 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19)

Okochi abiala (ahiri 3)

Okochi abiala (ahiri 7)

Okochi abiala

Okochi abiala (ahiri 9, 11, 13, 15, 17, 19)

Nke a mere ka abụ nwee ndakorita n'ahiri, mee ka o toọ uto na ntị.

Mmemmadu: Atumatuokwu bu nke na-ewere ihe enweghi ndu mee ya o nwee ndu dika o buzi mmadu. Imaatu:

- Okochi abiala
Okochi enweghi ukwu o ji aga ije mana e mere ya ka o di ka mmadu nke a na-ekwu na o biala.
- Okochi abiala
Enyi uwa dum (ahiri 17 & 18)
Okochi abughi mmadu nke na-enwe enyi mana a kporo ya enyi mmadu niile. O dika a ga-asị na o bu mmadu nke na-enwe enyi.

Egbeokwu: Atumatuokwu a na-eme ka ihe e kwuru bue isi karja ka o kwesiri. Imaatu: 'Enyi uwa dum' (ahiri 18). O nweghi ihe obula ga-aburu uwa dum enyi. O siri ike.

Biabiamudaume: Atumatuokwu a na-ekwunwe mkpuru udaume yitewere onwe ha ugboro ugboro mee ya o na-aga were were n'onu. Imaatu:

- Okochi abiala
Anyi agbakorola
- Okochi abiala
Ujo mmiri alaala
- Okochi abiala
Onu adila ebe niile

N'ebe a udaume ndi a putawagara ihe - o, a, u, i

Nsinuuda: Atumatuokwu a bu nke e sitere n'uda udara wee mebe okwu ahụ. Imaatu: "Ala adila korokoro" – Korokoro a gosiputara ala kporo nku.

Etu Abụ Ekere – ‘Udummiri na Okọchị si Metụta Mmụta

N’abụ ekere, a na-egosipụta ihe dịgasị mma n’ihe Chineke kere ma na-ekwukwa otu ihe dị ọkpụrụkpụ - na ihe niile e kere nwere ọrụ e kenyere ha ka ha rụọ. E lezie abụ ekere ndị a, a ga-ahụ ebe ndị odee abụ na-ekwu otu okwu ahụ gbasaara “ọrụ e kere eke”. Ima atụ, Ogunjiofor (1975) n’abụ ya *Osisi na Ndu Anyị* kowara na

Orụ e kere eke mara mma

Akwukwọ rere ere zuo ala

Ala a zuru azukwaa nri (ahịrị 27 - 29)

Echebima (2001) n’abụ ya, *Okọchị* dere, “Lee ka Chukwu si kee ihe niile, o kee abalị, kee chihie, kee anwụ, kee ọnwá na kpakpando, nke ọbụ; a n’ọrụ nke ya (ahịrị 1 - 4).

Ndunagum (2006) n’abụ ya *Anyanwu* kowara na anyanwu anaghị ehi ụwa; ọ na-arugide ọrụ ruo abalị (ahịrị 11 - 12), Echebima (2001) n’abụ ekere ya – *Kpakpando* kwuru na Chineke kere nke ọbụla n’ọrụ ya, dika e siri nye ya ike nke ya (Ahịrị 18 - 19).

A gbado ụkwụ n’abụ abụọ ndị a Echebima dere – *Udummiri na Okọchị*, a ga-ahụ amamihe dị ya mgbe o kwuru maka udummiri si, ihe ọbụla Chukwu kere nwere ọrụ ya na oke ya (ahịrị 22 - 23). Ọ bjakwara n’abụ *Okọchị* kwuo si,

Okọchị abịala

Ụjọ mmiri alaala (ahịrị 5, 6)

Nke a gosiri na o nwere oge ọkọchị ji abịa na oge udummiri ji ala. Ebe e kere ọrụ eke n’ụwa, ọ dị mkpa ka onye ọbụla rụọ ọrụ nke ya ka agamnihu na udo wee chịa.

Ụmụakwukwọ

A bịa n’ụlọakwukwọ, ọ bụ ọrụ nwata akwukwọ igusi akwukwọ ya ike, a na-akuzi ihe ọ na-ege ntị, mee ihe omume n’ụlọ, na-etinye uchu, na-amụ anya abalị wee na-eleba anya n’ihe a kuziri. E rue n’oge ule, nwata ahụ ga-aghorọ ezi mkpuru maka ọ ruru ọrụ diiri ya. Ọ ga-emekwa nke ọma n’ule ya. Mana nwata

akwụkwọ were oge ya na-ala n'iyi, na-akughari asiri, na-aga ebe a na-agba awantilo na awilo, o naghị anọ n'uloakwuikwo, oge obula o si Onicha, o gaa Legosi, o si ya gaa Abuja ma obodo oyibo. Ebe o na-esoghari ndi ga-enye ya ego. Onye ahụ o na-arụ ọrụ kwesiri ka o ruo? Ndi ntorobia na-ekponye mmanya n'afọ, na-amị anwuru oku, na-ebi ajo ndu, soro n'otu nzuzo wee na-eme nke a si si emela eme, na-emebisi onwe ha chee na ha wara anya nke ukwu ma ha amaghị na nwa okuko na-erekpe o si na ya na-agbaputa mmanu. Onye di otu a, o na-arụ ọrụ ya? A gbachaa egwu, o laa n'ukwu.

Ndinkuzi

Onyenkuzi obula a zuru azu na nkuzi kwesiri ikwado ihe o ga-akuzi akwado, bia kuzie ya n'oge. O buru na o nwere ndi agwa umuaka a hanyere ha n'aka adighi mma, o bu ọrụ onyenkuzi inye ha ndumodu kwesiri ekwesị ma gbaziere ha uzo. O buru umuakwukwo praimari maobu sekondiri, e nwere ike pia ha ihe ma ha mee ihe ekwesighi mana o bughikwa n'udi imeru onye ahụ ahụ maobu iku ha utari n'isi maobu nke nkugbu. O bu ezie na ugbua dika Anedo (2010) siri kwaa na otutu ndi nne na nna na-agazi eje akporo ndinkuzi piara umu ha utari ndi uweojii. Ndi na-eme etu a ha amakwa na otu onye adighi azu nwa. E kwuru n'okwu si, onye huru okuko ebe o na-abo nsi ya chupu ya n'ih na o maghi ma e gbue okuko ahụ ma sie ya, ka o bu ya ga-ata ukwu ya. Izu nwata bu ọrụ diiri onye obula; o bughị naani ọrụ ndi muru ha. Akparamaagwa onyenkuzi kwesiri idi mma nnomi. Otutu umuakwukwo na-ewe omume ndinkuzi ha dika nke kwesiri ha, ihe ha huru onye nkuzi mere, ha emee ozigbo. O bu ya ka o ji di mkpa na ha na-eduzi, na-akuzi ma na-ahaziri umuaka a hanyere ha n'aka uzo ziri ezi ma na-egosiputakwara ha etu ha ga-esi wee na-esonye nke oma n'ihe e dewere n'iwu. Ezi aha ka ego.

N'ụlọakwụkwọ dī elu ugbua, tūmadī na mahadum, ọtūtū ndīnkuzi na-anakọ ụmụakwụkwọ ego ka ha wee gafee n'ule n'agughī akwụkwọ ọbụla. Ụfọdụ ndi nwoke a eduru ụmụakwụkwọ ha ndi nwaanyị labaa n'ụdī inwe mmekọrịta naanị ka e wee gafee ha n'ule n'ihī na ha achoghī ka ha daa n'ule. Ụdīrī ọrụ a ọ bụ ọrụ e kenyeke ha ka ha rụọ? Agwuna (2014) tūrū alo wee kwue na ndi ọchichī kwesirī ileba anya tūmadū n'ụlọakwụkwọ mahadum weputa ndi ga na-ahụ maka etu ọtūtū ndīnkuzi na ụmụakwụkwọ ụmụnwaanyị si eje ala, n'ụdī iweta ego maọbū inwe mmekọrịta tupu ha agafee n'ule. A ga-atakwa ụdī ndi a ahụhụ ka ugwu na nsọpurū wee werekwa ọnọdū n'ụlọakwụkwọ dīga elu.

Ndī Nne na Nna

Akwụkwọ nsọ sī, “zūlite nwata n'uzọ ọ ga-esi dī mgbe o mere okenye, ọ gaghī esi n'ime ya wezuga onwe ya” (Pro. 22:6). A ga-ebido na nwata kuziwere ụmụaka mkpa ọ dī ige okwu Chineke ntī ka ihe ụwa wee gaara ha nke ọma. Taa egwu adaghariāla. Site n'oke ihe isi ike dī taa, ọtūtū ndi nne na nna hapurū ndīnkuzi na ụmụodibo ka ha zūwaziere ha ụmụaka. A naghizī eleru ụmụaka anya etu o kwesirī. O gosiri na ọ na-eleru nwa ya nwaanyị anya dīka nna. Mana taa, ọtūtū ụmụagboghobia na-agbara ọtō sī na ha yi akwa puo ma ndi mūrū ha agaghī abara ha mba maobukwa nye ha ndumodu. Ụwa wee na-aghatoko. Nne churū ego gbagoo, nna achurū nke ya gbadaa. Ihe a wee burū nnukwu agbatauhie n'obodo anyi taa. Ọ bụ makana ụmuntorobia ugbua enwetaghī ezi ọzuzu n'aka ndi mūrū ha ka ọtūtū jiri ghoọ ndi 'o ji egbe ezu,' ndi abalī dī egwu', 'ndi ntorī', 'ndi na-anū anwūrū ike' ma ndi na-eme na obodo adighī mma taa. Ha enweghī nsopurū na egwu Chineke, ha enweghī afọ ojuju, ha enweghikwa egwu n'ihe e tiri n'iwu, ha wee na-akpa agwa ka o siri masi ha. Ọtūtū ndi nne na nna leghaara inye ụmū ha okwu ndumodu na ezi ọzuzu n'ihī na ọ bụ agwa ha na-akpa ka ụmū ha na-enomi makana nne ewu

na-ata agbara nwa ya a na-ele ya anya n'onyi. Ihe agwọ mụrụ ga na-eto ogologo. Ka o sila di, o ga-esi taa diwa mma ma ndi nne na nna laghachite azu n'oru ha, zuo umuaka Chineke nyere ha ezi ozuzu.

Ozokwa, nne na nna ndi anaghi akwuru umuaka ha ugwo akwukwo n'oge anaghi eme nke oma makana a bia n'oge a ga-ele ule akwukwo, a chupu ha n'ezi. Nke a bukwa ihe na-enye umuaka nsogbu. Onye muo ya zuo.

Ndi Goomenti

Ndi goomentị na-achi obodo anaghi enye ndi guchara akwukwo oru, ha wee na-agaghari ka aturu enweghi onye nche. Ha ga-agba nnukwu mbọ na-ewube uloru iji nyere ndi guchagoro akwukwo aka inweta oru. A ga-agba mbọ laghachi azu n'orugbo, kwalite ya n'udi ga-eme ka onye obula nwee mmasi, tinyewe aka na ya, tumadi ndintorobia guchagoro akwukwo chokata oru oyibo ma ha abughi. Nke a ga-eme ka ha ghara ino nkiti. O nwere mgbe ha na-eji ndinkuzi ugwo onwa otutu oge, O na-adi mwute na ndi lagoro ezumike oru na-anotutu afọ tupu ndi goomentị akwuọ ha ugwo ezumike oru. Nke a bu ahuhu nyeere ndi agadi na-ezu ike oru ha ruchagoro. Ndi na-achi achi kwesiri itinyekwuru ndinkuzi ego n'ugwo onwa ugbua ihe dum tinyechara ego. Nke a ga-enye onye obula obi anuri.

Alo

Site na nnyocha e mere n'abu ekere ndi a – *Udummiri* na *Okochi* ndi Echebima dere, a choputara na ihe obula nwere oru e kenye ya n'elu uwa. Udummiri ruo oru ya, ala adi nro, mmadu akonye nri n'ala, okochi ruo oru ya, mkpuru a kuru n'ubi achaa, mmadu aghota mkpuru o kuru. Mmadu anaghi anoro nkiti nri e si n'eluigwe daa. Oru obula a hanyere mmadu n'elu uwa kwesiri ka o ruo ya nke oma maka agamnihu nke

onwe na nke ọha obodo. Akwụkwọ nsọ sị “Onye matara ime ihe ọma ma o megħi ya, ọ bụrụ onye ahụ mmehie (James 5:17). Onye mara ihe o kwesiri ime, ya mee ya. İma atụ, dibia Bekee rụọ ọrụ ya, ndi ọria agbakee, ha arughị, ndi mmadụ anwusịa. Onye uweojii, onye ọkaikpe, ndi na-azụ ahia ka a na-agwa ka onye ọbula ghara iji ihe ọ na-arụ wee gwuri egwu. Onye churu uchu ga-enweta uru, onye echughị, agaghị enweta. Nwataakwukwọ gbasie mbọ ike, ọ baara onwe ya uru baara ndi mụrụ ya na ọha obodo uru. Ndinkuzi rụọ ọrụ ha nke ọma, ọ baara ha, ha enwetakwa ngozi Chineke. Nne na nna zụọ umu Chineke nyere ha nke ọma, ha erie uru di na nwa. Ndi goomentị rụọ nke ha, udo na ọñu eju mmadụ obi. Onye ọbula rụọ ọrụ diiri ya dika udummiri na ọkọchị si arụ nke e kenyerere ha.

Ozọ, anyi ahula na a na-amuta otutu ihe n’abụ, nke ga-eme ka amamihe mmadụ na-abawanye. Ka anyi ghara ileghara ya anya gaa tinyekarị anya naanị n’iduuazi na ejije makana ihe omimi na mmuta di egwu juputara n’ihe omumu abụ. Iji wee kwalite omumu agumagu, a ga-ebido na prajimari wee kuziwere umuaka ihe omumu abụ, etu ahụ e si akuziri ha agumagu ejije na iduuazi, ọ ga-abụ ha rue sekondiri na mahadum ọ na-adiziri ha mfe na nghota. E mee nke a, a ga-esikwa na mmuta e nwetara n’abụ wee dozie obodo, ihe e wee na-agakwa were were.

Mmechi

Iji wee kwalite agumagu abụ Igbo ma mee ka ndi mmadụ nwee mmasi imu agumagu abụ Igbo, a na-agwa ndi mmadụ ka ha kabakwa ahụ gaa n’ihu bido mewe nchoputa digasi iche iche n’otutu abụ ndi ozoga di omimi ma na-arutukwa aka n’ihe ga na-akuziiri ọhaneze ezi uche, ezi akparamaagwa na amamihe di oke ọñu dika e mere n’*Udummiri* na *Okochi*. E mee nke a amamihe ndi mmadụ ga-abawanye n’ike n’ike.

Edensibia

- Achebe, C. (1958). *Things Fall Apart*. London: Heinemann.
- Agwuna, S. O. (2014). “Inyocha Abụ Ime Mpu na Ngana Dịka Enyo E Ji Ahụ Uwa Taa. In Anedo, A. A. & Udemmadu, T. N. (Eds). *Ekwe Jonal. Vol. 2* Awka: Besing Book.
- Agwuna, S. O. (2014). *Echiche Amamihe*. Onitsha: Lincel.
- Agwuna, S. O. (2014). Okwu A Kpụnụ: Oke Ọchịchọ, HIV/AIDS, Ụmụnwanyị Isonye na Ndorondoro Ọchịchị”. In Agwuna, S. O. & Anidobe, C. J. *Igbo Amaka Akwukwo Igbo G. S. 2*. Onitsha: Veritas.
- Agwuna, S. O. (2016). “Transculturalism: Reflections on Selected Igbo Poems”. In Nwankwo, B. C. et al, *International Bi-Lingual Journal of Anti-Corruption, Law, Humanities, Social Sciences and Development Studies (IBJACCLASSDS)*. vol. 7, No. 1. Onitsha: Golden Value.
- Akunne, J. J. C. (2011). Igbo Philosophy & Genealogy: The Place of Fade ATAN ANIH. In *Chronicles of Igbo Philosophers*. Onitsha: St. Stephen.
- Anedo, A. A. (2010). “Nkwenye ndi Igbo n’Izụlite Nwa n’Ụzọ Omenaala” In Osinomumu, E. C.. Ibiowotisi, B. R., Agwuna, S. O., Ekwealor, C. C. *Readings in Igbo & Other Nigerian Languages*. Onitsha: Midfield.
- Anozie, C. C. (2005). *Uche Bụ Akpa*. Onitsha: Varsity.
- Echebima, G. N. (2001). *Akọ na Uche*. Ibadan: Evans Brothers.
- Ekechukwu, E. M. (1975). *Akpa Uche*. Ibadan: UPL
- Emenanjo, N. E. (1979). *Utara Nti*. Ibadan: Evans Brothers.
- Ezeuko, R. O. & Anowai, J. I. (1989). *Echiche*, Onitsha: Elite.
- <https://en.m.wikipedia.org/dryseason>.retrieved 2006
- Ndunagum, U. (2006). Anyanwu. In Nwadike, I. U. *Akọnuche*. Onitsha: Pacific.
- Nwadike, I. U. (2006). *Akọnuche*. Obosi: Pacific.

- Ogunjiofor, M. C. (1975). "Osisi Na Ndụ Anyị". In Ekechukwu Akpa Uche. M. C. Ibadan: University Press.
- Uche, O. (2009). "The Poet As A Wise Man". In Eyisi, J. Odimegwu, I., Ezenwa-Ohaeto, N. (Eds.). *African Literature and Development In the 21st Century*. Owerri: Living Flames.
- www.goggle.com.ng.indiacetebralnig.com.retrieved2016.